

Julija Voropaeva

Rusko sveučilište prijateljstva naroda, Rusija
voropaeva_yua@pfur.ru

Aleksej Ovčarenko

Rusko sveučilište prijateljstva naroda, Rusija
ovcharenko_ayu@pfur.ru

Irena Mikulaco

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Hrvatska
irena.mikulaco@unipu.hr

S ruskog prevela: Irena Mikulaco

Od Kristalne palače do Jame za temelj (ruski Kotlovan). Futurološke ideje u ruskoj književnosti. Postavljanje problema

SAŽETAK

U članku se obrađuje problem proučavanja evolucije futuroloških ideja u ruskoj književnosti od V. Odojevskog do F. Dostojevskog i njihov utjecaj na kasnije poglede na buduće društvo i budućega čovjeka u književnosti 20-ih i 30-ih godina 20. stoljeća. Relevantnost teme određena je kako povećanim općim interesom za rusku kulturu i književnost 20-ih i 30-ih godina, tako i novim interpretacijama koje su se pojavile u godini 200. obljetnice Dostojevskog i povezane su s recepcijom piščevih ideja u postrevolucionarnoj književnosti, posebice u tekstovima „zaboravljenih“ autora – V. Kirilova, J. Okunjeva, V. Itina, I. Kataeva i drugi.

Znanstvena novina članka sastoji se u utvrđivanju mogućih veza između idejno-umjetničkoga svijeta F. Dostojevskog i polja ideja od 1920. – 30-ih godina, uključujući ne samo književnost već i slikarstvo (Aleksandar Labas) i arhitekturu ruskoga konstruktivizma i avangarde (Georgij Krutikov, Ivan Nikolaev, Ivan Leonidov, Jakov Černihov i mnogi drugi).

Ključne riječi: ruska književna utopija i distopija, V. Odojevski, F. Dostojevski, ruska književnost, umjetnost i arhitektura 1920. – 30-ih godina

1. UVOD

Geneza ruske utopijske ideje, ruskoga kozmizma, ruske narodne utopije, uključujući starovjerstvo, ruske književne utopije i distopije proučavane su dosta temeljito (Anufriev 2002; Vorobjova 2009; Günther 2011; Kalinin 2002; Kovtun 2005; Pavlova 2006; Čistov 2003).

Najveću pozornost istraživača privlači roman I. Ehrenburga *Neobične pustolovine Julia Jurenita i njegovih učenika* (1922), priča A. Čajanova – agrarna utopija *Putovanje mog brata Alekseja u zemlju seljačke utopije* (1920), romani E. Zamjatina *Mi* (1920) i *Čevengur* (1927) Andreja Platonova (Lanin 1993, 2011). Istraživana je njihova povezanost sa sižeima evanđelja, s klasičnom ruskom književnošću i filozofijom ruskoga kozmizma, slika *Jedinstvene države* F. Dostojevskog (Hrjaščova 2011) i M. Saltikova-Ščedrina, staklene palače iz četvrtog sna Vere Pavlovne N. Černiševskog, a s njima suvremena ruska književnost i filozofija – N. Fjodorov, A. Bogdanov, A. Gastev i Proletkult, V. Muravjov i drugi (Gačeva 2019).

Međutim, još uvijek nije dovoljno istražena percepcija ruskih utopijskih ideja i njihova transformacija u ideje o budućem svijetu i budućem čovjeku, ne samo u postrevolucionarnoj književnosti nego i u širem povijesno-kulturološkom kontekstu. Posebno je zanimljiv dijalog sa suvremenicima: socijalističke utopije A. Bogdanova – dilogija *Crvena zvijezda* (1908) i *Inženjer Manny* (1913), *Republika Južnog križa* (1904) V. Brjusova i prvo izdanje romana A. N. Tolstoja *Aelita* (1921), *Zemlja Gongurija* V. Itina (1922), *Svijet budućnosti* (1922) J. Okunjeva i Zamjatinov roman *Mi* (Skorospelova 2014), *Zavist* J. Oleše (1927) i *Srce* I. Katajeva (1927) te mnogi drugi, zajedno s ruskom klasičnom književnošću, a posebno s likovnom umjetnošću 20-ih i 30-ih godina, slikarstvom i arhitekturom ruske avangarde. Između ostalog, utjelovljenje ideje i riječi u arhitekturi i slikarstvu iznimno je važna tema za cjelokupnu revolucionarnu kulturu, kada je, prema riječima teoretičara produktivističke umjetnosti (produktivizma) (Zalambani, 1995), Borisa Arvatova, „umjetnik poželio graditi“ (B. A. 1923: 62). Živopisni su primjeri toga ideje i poezija Proletkulta, „Tatlinova kula“, pjesnici i konstruktivisti LEF-a, Država vremena V. Hlebnikova, njegova poezija i slikarstvo P. Filonova, projekt sovjetskoga „grada-vrta“ i A. Čajanovljeva seljačka utopija – svijet u kojem su gradovi uništeni Velikim dekretom itd. Stoga postavljanje problema konceptualizacije povijesno-književnoga konteksta djela književnika različitih umjetničkih pravaca može upotpuniti sliku stvaralačke interakcije ruske klasične književnosti i postrevolucionarne književnosti, sliku razvoja

žanra utopije i distopije u najnovijoj ruskoj književnosti: družina *Velikog prstena* I. Jefremova, *Svijet Podneva* A. i B. Strugackih, *Hordus Holma* van Zajčika, Moskorep – Moskovska komunistička republika u romanu *Moskva 2042* V. Vojnoviča (1986), romanima T. Tolstoj *Kis* (2000), *Maskavska Mekka* (2004) A. Volosa, pripovijesti *Dan opričnika* (2006) i *Šećerni Kremlj* (2008) V. Sorokina i drugih.

2. METODE

Sva su ta djela nastala u okviru duge povijesne i književne tradicije, uključujući i rusku, ali istraživači se obično okreću tradicionalnom, već šablonskom odabiru tekstova. Ni sami autori ni njihovi tekstovi ne postoje u vakuumu, kako je ispravno primijetio B. Ejhenbaum, stoga je važno pratiti utjecaj na njih „književnog zraka epohe” – *Zeitgeist* (duha vremena) te provesti opću kulturno-povijesnu analizu odabranih tekstova.

3. REZULTATI

Ruska fantastika 19. i početka 20. stoljeća prikazuje različite slike budućnosti, uglavnom utopijske. To je, prije svega, roman V. Odojevskog *4338. godina: Peterburgska pisma* (1837), koji opisuje, riječima V. Bjelinskog, „buduću globalnu” sudbinu Rusije, koja zauzima cijelu rusku hemisferu i s Kinom predstavlja jedno od dvaju središta svijeta. Ta je ideja dalje razvijena u ciklusu pripovijesti *Nema loših ljudi* (2000 – 2005) Holma Van Zajčika (pseudonim V. Ribakova i I. Alimova), bliskoga po svojem patosu romanu V. Odojevskog, Rusija se pretvorila u Hordus, apsorbirajući i Hordu.

Novela V. Odojevskog *Posljednje samoubojstvo* i *Grad bez imena* (obje 1944), naprotiv, u svojim žanrovskim karakteristikama predstavljaju distopiju čiji je cilj razotkrivanje ideja pragmatičnih ekonomista T. Malthusa i J. Benthama, u borbi protiv „nasušnosti i korisnosti” (J. Baratinski).

Kasnije je F. Dostojevski bio taj koji je razvio te ideje V. Odojevskog, dodajući i socijalizam protivnicima „živog kršćanstva”, zatim ruski nihilizam, stvarajući *Bjesove*, jednog od mnogih ruskih „antinihiliističkih” romana. U filozofskoj neromanskoj prozi – *Zimske bilješke o ljetnim dojmovima* (1863) i fantastična (autorska definicija Dostojevskog) utopijska novela – *San smiješnog čovjeka* (1877), posvećena temi koja je dugi niz godina bila gotovo glavna u ruskoj

filozofiji i književnosti – „Rusija i Zapad“, razvija se stalni motiv piščeva djela, ne o prošlom, već o budućem zlatnom dobu (Dostojevski 1983: 402).

Na prijelazu jedne epohe u drugu odnos stare kulture i nove u nastajanju najintenzivniji je, i razvija se u dijalektičkom dijalogu. U ruskoj religijskoj filozofiji ranoga 20. stoljeća ponovno su osmišljene i oblikovane slike N. Gogolja, A. Puškina, a posebno F. Dostojevskog – „duhovnog praihvora“ (N. Berdjajev) i drugih. Taj dijalog razvijao se u suprotstavljanju, poricanju, kao i u promišljanju slika budućega društva u ruskoj književnosti: kristalne (staklene) palače V. Odojevskog i N. Černiševskog, I. Katajeva, V. Itina, V. Kirillova, J. Okunjeva – i „prozirni“, deindividualizirani svijet romana *Mi J. Zamjatina*.

I. Katajev je u svojem programskom članku *O umjetnosti i budućem čovjeku* (1929) postavio pitanje koje je zabrinjavalo sve – kakva će osoba biti u ovom novom svijetu „zelenih gradova-vrtova“, „mnogih sivih stakleno-betonskih zgrada sa sjajnim i pametnim strojevima i milijunima hektara bogate, kolektivno obrađene zemlje, iz koje će obilno poteći toplina, plava svjetlost, hrana i odjeća za sve živo“, – „...hoće li zadržati bogatstvo i suptilnost duše?“ (Katajev 1933). Kasnije su na to pitanje potvrdno odgovorili klasici ruske fantastike – I. Jefremov (*Andromedina maglica*, 1956 i *Srce zmije*, 1958) i braća A. i B. Strugackij (*Podne, XXII. stoljeće* – u tim se djelima prikazuju fizički i duhovno prekrasni ljudi: Dar Veter i Veda Kong (*Andromedina maglica*) te ljudi iz *Svijeta Podneva* braće Strugackih).

Ideje budućega svijeta i grada budućnosti našle su vizualno utjelovljenje u kratkom desetljeću ruskoga arhitektonskog konstruktivizma – projekt letećega grada Georgija Krutikova, kuća-komuna Ivana Nikolajeva, leteća dinamika slika Aleksandra Labasa, arhitektonske fantazije Jakova Černihova, koje su nadahnule Normana Fostera, stakleni neboderi Ivana Leonidova, kuća-radionica arhitekta Konstantina Meljnikova. Istraživači nisu uvijek svjesni ove interakcije, ovoga složenog odnosa između društvenih ideja, riječi i njihove vizualizacije.

Bilo je to paradoksalno preuokvireno utjelovljenje slika budućnosti iz publicistike i proze F. Dostojevskog – „mravinjak“, „kokošinjac“ i „staklena palača“, koje je prepričao V. Rozanov (Rozanov 1996: 87-88, 122) . Malo je vjerojatno da je riječ o izravnom preispitivanju ideja F. Dostojevskog: njegov strah od transparentnosti, kolektiviteta i praktičnosti postao je patos budućega društva, zapravo se transformirao u ideje o samoj budućnosti kao

svijetu metala, stakla i pametnih strojeva, kuća-palača – grad budućnosti Alexandre Kollontai sa svojim golemim palačama, gdje su stanovnici raspoređeni s obzirom na uzrast u *Dječjim palačama* i *Kući za odmor* za starije osobe (*Uskoro. Za 48 godina*, 1923) i projekt kompleksa kuća-komuna za Anžero-Sudžensk Nikolaja Kuzmina (1928 – 1929) sa svojim *Životnim rasporedom*, kada član komune, od rođenja do smrti, prolazi kroz puni životni ciklus unutar ove posebno isplanirane kuće.

To je trebao biti svijet ljudske zajednice, svijet kolektivnoga života, kojega se J. Zamjatin bojao, ili svijet zajedničkoga rada, ispunjen svjetlošću i toplinom, svijet zajedničkoga rada i zajedničkoga odmora u noveli A. Kollontai *Uskoro. Za 48 godina* (1923), u pripovijesti I. Katajeva *Srce* (1927), u romanu J. Okunjeva *Budući svijet* (1923), noveli V. Kirillova *Prvosvibanjski san* (1921), itd. *Četvrtina* Andreja Babičeva, u romanu *Zavist* J. Olješe – divovska kuća-kuhinja, *Kuća na nasipu* (1931) B. Iofana kao projekt kuće-grada zatvorene strukture za partijsku i sovjetsku elitu iz knjige J. Sljzokina *Vladina kuća* (2019) – i kuća iz romana V. Itina, J. Okunjeva i novele V. Kirillova, budući svijet iz govora člana Društva književnika *Prijevoj* I. Katajeva.

Fobije i predviđanja F. Dostojevskog utjelovljene su u teorijama Proletkulta, iako nema izravnih dokaza da je Aleksej Gastev, utemeljitelj teorije znanstvene organizacije rada, ideolog Proletkulta, preispitao te prosudbe F. Dostojevskog. A. Gastev napisao je proletarijatu, upravo zbog njihova masovnog karaktera i povezanosti jednom zajedničkom idejom, da će individualnost samo ometati izgradnju novoga svijeta, upravo „...nevjerojatna anonimnost nam omogućuje da kvalificiramo pojedinačnu proleterku jedinicu kao A, B, C ili 325, 075 i 0, itd.; ...kao da više nema ljudskog individualnog lica, ali ima ujednačenih normiranih koraka, postoje lica bez izraza, duša lišena liričnosti, emocija koje se ne mjere ni krikom, ni smijehom, već manometrom i taksimetrom.“ (Gastev 1919: 75-76). Novi čovjek, prema teoretičarima LEF-a, nije bio školovan, već proizveden: „Za lijevano željezo! Za lijevanu zemlju! Za lijevanog čovjeka! Željezno vrijeme stvara željezne ljude“ (LEF 1927: 1).

Ovo stajalište podržavala je i stranačka elita. Godine 1925., govoreći na raspravi o sudbini ruskih intelektualaca, N. Buharin rekao je: „Da, mi ćemo tiskati intelektualce, proizvodit ćemo ih kao u tvornici“ (Buharin 1925: 7).

Bojazan F. Dostojevskog od kolektivizma i praktičizma u nadolazećem svijetu kapitala, strojeva i moći novca, koji vodi brisanju individualnosti i nedostatku duhovnosti, dobio je umjetničko utjelovljenje u distopijskom

romanu J. Zamjatina *Mi*, u slici deindividualiziranih pojedinaca s indeksima umjesto imena: J. Zamjatin možda je iskoristio ideju Huga Gernsbacka – *Ralph 124C 41+ Roman o životu 2660* (1912).

J. Zamjatin nije bio jedini koji je upozoravao na doslovno slijeđenje ovih teorija: u zaboravljenoj distopijskoj pripovijesti Andreja Marsova *Ljubav u magli budućnosti. Povijest jedne ljubavi u 4560. godini* (1924) „ultra-Rasmovske zrake“ prosvjetljuju svakoga, dopiru do najtajnijih misli, „psihokontrolne ploče“ i „Sluge javne sigurnosti u Velikoj Republici svjetskog razuma kontroliraju sve, od rođenja do smrti“ (Marsov, 2015). Fjodor Iljin (Iljin, 1928) u svojoj distopiji *Dolina novog života* (1928), kao očito umjetničkoj reakciji na ideje A. Gasteva, piše o umjetnom stvaranju rase ljudi s određenim genetskim predispozicijama, a Jefim Zozulja je u romanu sa znakovitim za te godine naslovom *Radionica ljudi* (1930), govorio o doslovnom modeliranju novih ljudi od „ljudskoga tijesta“ i dijelova leševa, pozivajući buduće vlasnike da izaberu iz kataloga ljudski uzorak obdaren određenim funkcijama pod određenim brojem. Junaci romana otišli su dalje u svojim fantazijama od Faustovog *homunculusa*: „Katalog je neophodan. Smjestimo ljude po brojevima. A kupce ćemo pitati – što želite? Tko vam je potreban? Ovakav ili onakav? Molim Vas, broj 15, 16, 2, 23. I to je to... Izravno – što vam treba? Tako i tako? Izvolite! Pecite prema broju 42 ili 29 ili 17 – to je sve“ (Zozulja 2012: 245).

Ako bi za neke svijet budućnosti, zahvaljujući korištenju inovativnih materijala, bio ispunjen svjetlošću, volumenom i ljepotom zgrada od stakla, betona i metala (I. Katajev, V. Kirillov, V. Itin, J. Okunjev, konstruktivistički arhitekti itd.), postala bi „materijalizirana utopija“ u projektu Antona Lavinskog (B. A., 1923), onda bi za druge ta univerzalna transparentnost, pojava kolektivnoga načina života postala prijetnja osobnom životu, slobodi i privatnom prostoru – suprotnost *Četvrtini*, divovske kuhinje-blagovaonice J. Olješe, koja uništava stari način života, i zadružne kantine koja svima pruža udobnost, I. Katajeva u romanima *Zavist* i *Srce*. Ovaj patos kolektivismu došao je do izražaja u arhitekturi kuća-komune u Moskvi. N. V. Dokučajev, ideolog stvaranja kuća-komuna „...s minimalnim, individualnim korištenjem, životnim prostorom, s arhitektonski dizajniranim i dobro opremljenim prostorijama za kolektivnu uporabu svih stanovnika“ (Dokučajev 1926: 24) tvrdio je da „...Komunalni režim ove vrste kuća za radnike vodit će potonje u velike dvorane, skladne forme, pune svjetla i zraka. Komunicirajući s kolektivom stanara takve zajednice kuće-komune, radnik će naučiti živjeti u zajedništvu i neće se bojati prostora“ (Dokučajev 1926: 24). Iako je, osim falansterije

Charlesa Fouriera, koja je još u 19. stoljeću postala svojevrsnim memom takvih „komunističkih kolonija“ (Engels 1929: 251-269), ali i umjetničkih „boemskih“ hostela – legendarni Pariški *La Ruche* – „Košnica“ (La Ruche – Artistes – 75015 – Pariz) i hostel VHUTEMAS u Moskvi (Kratko stoljeće VHUTEMAS-a. Kako se pojavio i nestao prvi sovjetski institut za dizajn / Gradske vijesti / Web-stranica Moskve (mos.ru)

Važno je napomenuti da se u alternativnoj Rusiji iz romana V. Pelevina *Čuvar* (1. dio – *Red žute zastave*, 2015) obrazovne ustanove stvorene pri samostanima nazivaju falansterijama.

4. DISKUSIJA

Ova opširna tema zahtijeva detaljnije istraživanje, ali zasad se mogu izvući samo preliminarni zaključci: u znanstveno-tehnološkim utopijama naglasak je bio na „čudima tehnologije“, slike junaka nisu se razlikovale po psihologizmu. Opis svijeta budućnosti bio je gotovo sličan slikama iz romana V. Odojevskog i N. Černiševskog, ali sa zadržkom o tome kakav bi trebao biti novi čovjek. Sam novi svijet bio je približno isti za sve; drugi, poput J. Zamjatina, J. Okunjeva, F. Iljina, E. Zozulje, A. Marsova – pisali su o opasnosti stvaranja novoga čovjeka i opasnosti depersonalizacije, standardizacije i potpune kontrole.

Ideje i slike budućnosti, kojih se F. Dostojevski bojao, paradoksalno i jedva svjesno, postale su važne u Proletkultu, u arhitekturi ruskoga konstruktivizma, u LEF-u, veličali su se kolektivitet, otvorenost, odsutnost psihologizma i privatnoga života. Izdvojen je ostao Andrej Platonov, čiji je produbljeni dijalog s F. Dostojevskim, upisan sredinom 30-ih godina u reakcionare, zamjetan ne samo u publicistici nego i u prozi. Ti odnosi među piscima i njihove društvene prognoze detaljno su opisani (Ipatova 2008).

5. ZAKLJUČAK

Daljnja komparativna analiza tekstova ruskih književnih utopija 19. – 20. stoljeća u njihovom ideološkom i kulturnom dijalogu s društvenim i filozofskim idejama prve polovice 20. stoljeća čini se obećavajućom. Razni ideološki i stilski aspekti „glavnih“ tekstova dobro su proučeni – *Crvena zvijezda* A. Bogdanova, *Mi* J. Zamjatina, *Aelita* i *Hiperboloid inženjera Garina*

A. Tolstoja, *Čevengur* i *Jama za temelj* A. Platonova, već njihova povezanost s književnim tлом 1920. – 30-ih godina, s ogromnim korpusom zaboravljenih ili malo poznatih tekstova poput metropole – Mihail Kozirjev *Lenjingrad* (1925.), Ian Larry *Zemlja sretnih* (1931), Fjodor Iljin *Dolina novog života* (1928.), Vivian Itin *Zemlja Gongurija* (1921), Vladimir Kirillov *Prvosvibanjski san* (1921) i književnost prvoga vala emigracije – P. Krasnov *Iza čička* (1921) i mnogi drugi, njihovu ideološku i žanrovsku interakciju s ruskom književnom utopijom i distopijom kasnoga 20. i početka 21. stoljeća.

Otok Krim V. Aksjonova (1979), *Francuska SSR* A. Gladiljina (1985), *Moskva 2042* V. Vojnoviča (1986), *Sutra u Rusiji* E. Topolja (1989), *Prebjeg* A. Kabakova (1988), *Dan opričnika* (2006), *Šećerni Kremlj* (2008), *Mećava* (2010), *Doktor Garin* (2021) V. Sorokina, *Promatrač* V. Pelevina (2015) i brojni tekstovi „alternativne fantastike”, čiji je utemeljitelj bio Mihail Pervuhin, autor, posebice, romana o pobjedi Jemeljana Pugačova (*Pugačov – pobjednik*, 1924) i njegovo stupanje na prijestolje, još nisu proučeni.

Fenomen „umjetničkoga života”, koji je u znanstveni optjecaj uveo G. Sternin (Sternin, 1970) s pojmovima „književni život” i „književni način života” ruskih formalista, očito može stvoriti potpuniju sliku o stvaralačkom životu Rusije tih godina, dok neraskidivu povezanost vizualne umjetnosti i arhitekture s riječju utjelovljenom u njima, književnošću, tek treba potpunije proučiti.

Yulia Alexandrovna Voropaeva

Peoples' Friendship University of Russia
(RUDN University), Russia
voropaeva_yua@pfur.ru

Alexey Yurievich Ovcharenko

Peoples' Friendship University of Russia
(RUDN University), Russia
ovcharenko_ayu@pfur.ru

Irena Mikulaco

Juraj Dobrila University of Pula, Croatia
irena.mikulaco@unipu.hr

**From “Crystal Palace” to “The Foundation Pit” [Russian:
“Kotlovan”]. Futurological ideas in Russian literature.
Setting out the problem**

SUMMARY

The article covers the problem of studying the evolution of futurological ideas in Russian literature from V. Odoyevsky to F. Dostoevsky and their influence on the later views on the future society and the future man in the literature of the 1920s-1930s. The relevance of the topic is determined by both the increased general interest in Russian culture and literature of the 1920s and the 1930s, and the new interpretations emerging in the year of the 200th anniversary of Dostoevsky and connected with the reception of the writer's ideas in the post-revolutionary literature, especially in the texts by the “forgotten” authors – V. Kirillov, J. Okunev, V. Itin, I. Kataev, etc.

The scientific novelty of the article consists in establishing possible connections between F. Dostoevsky's ideological and artistic world and the field of ideas of the 1920s and the 1930s, including not only literature, but also painting (Alexander Labas) and architecture of Russian constructivism and the avant-garde (Georgy Krutikov, Ivan Nikolaev, Ivan Leonidov, Yakov Chernikhov and many others).

Keywords: Russian literary utopia and dystopia, V. Odoyevsky, F. Dostoevsky, Russian Literature, art and architecture of the 1920s-1930s